

Litteratur

JORDANES OCH GÖTICISMEN

Föreställningarna om goternas märkliga bragder och identifieringen av detta folk från folkvandringstiden med de svenska götarna har under århundraden spelat en idéhistoriskt avgörande roll som inspirationskälla för Sveriges politiska och kulturella aspirationer. När svenskarna under medeltiden gjorde bekantskap med de gotiska idéerna i den form, som närmast stammade från den goternas historia, vilken på 600-talet författats av den högt ansedde ärkebiskopen Isidor av Sevilla till det spanska västgoterrikets förhärlikande, var det inte underligt att de tack-samt tog emot dem. Genom anknytningen till de gamla skyterna och hopblandningen av goter och geter samt indragandet av Bibelns Gog och Magog i sammanhanget kunde Sverige med rätta betraktas som ett av världens äldsta riken. Svenskarna kunde känna sig meddelaktiga i goternas historia, som kunde brukas till att förgylla upp en annars rätt karg verklighet. Sverige kunde göra anspråk på att vara urhemmet för det folk, som efter sin utvandring härifrån besegrade det mäktiga romarriket och underlade sig stora delar av Europa.

När påven Gregorius VII i ett brev år 1081 brukade titulaturen *visigothorum reges* till de svenska samkonungarna låg redan denna gotiska tankegång bakom, och snart därefter kom kungatiteln *rex Sveorum et Gothorum* i officiellt bruk, t. ex. av påven Alexander III i ett brev år 1164 till ärkebiskop Stefan i Uppsala. Samma idéer kan spåras i våra grannländer under 1100- och 1200-talen liksom i Fornsvenska legendariet från omkr. 1290. En fast stomme i vår historieskrivning blev göticismen med biskop Nicolaus Ragvaldis stora oration till sitt fäderneslands ära vid kyrkomötet i Basel 1434, och genom ett uttalande i Kristoffers landslag 1442 fick hans uppfattning officiell bekräftelse. Goternas svenska härkomst var fastslagen och dessutom fick vårt land en förnämlig kungalängd, som sträckte sig tillbaka ända till Magog, Jafet och Noa.

Johannes Magnus, Sveriges siste utvalde katolske ärkebiskop, byggde på denna grundval sin »Historia de omnibus Gothorum Sueonumque

regibus», tryckt i Rom 1554, och den blev vår stormaktstids giltiga rikshistoria, lika högt skattad av både Gustav Vasa, hans söner och Gustav II Adolf, och ett värdigt uttryck för rikets växande självkänsla. Och den svenska kungatiteln är ju än i dag på latin *Suecorum, Gothorum Vandalarumque rex*, Sveriges, Götas och Vendes konung!

När den nationalromantiska myten drevs ännu längre genom Olof Rudbeck och hans »Atlantica» (fr. 1697), detta »kaos av dårskap och snille», måste hans storhetsvansinne framkalla en nödig tillnyktring. Frihetstiden kunde inte annat än förlöjliga det slagets historieskrivning, som ju passade illa till rikets ställning efter Karl XII:s nederlag.

Påspädda med material från fornnordisk litteratur levde dock gotiska tankegångar vidare i svensk historieskrivning långt in på 1800-talet. Och i populär uppfattning torde väl ännu vissa rester av dem leva kvar. Det gäller åtminstone om svenskättlingar utomlands. Ett ex. från USA under 1950-talet kan illustrera detta, när det skrivits om »Gotland, den stora ön som var alla nordbors vagga, ja hela den gotiska rasens. 'Goter' var utan tvivel det nedärvda namnet på dem alla, och det visar på den forntida släktskapen mellan dem och de gotiska folk som erövrade och fortsatte det romerska riket» (Nyvall-Olsson, *The evangelical covenant church*, Chicago 1954, s. 6 f.).

Även på vetenskapligt håll anses väl teorien om goternas härstamning från Sverige kunna försvaras. Men därvidlag växlar uppfattningarna från norr till söder. Många sansade uppsvenska historiker och arkeologer kanske kan sägas representera »en kritiskt renad» göticism, som vill tillmäta de uppgifter som bevarats i Jordanes »De origine actibusque getarum», hans ur Cassiodorus senators gotiska historia omkring 550 gjorda utdrag, ett betydande källvärde. Många vill i varje fall inte utesluta möjligheten av att en utvandring från vårt land kan ha ägt rum i enlighet med stamsägnen hos Jordanes (B. Nerman, J. Rosén). Flera arkeologer har rent av sökt att med ledning av fornfyndens vittnesbörd fastställa när och varifrån en sådan utvandring kan ha ägt rum. Andra mena, säkerligen med goda skäl, att man på arkeologiska grunder varken kan förneka eller bekräfta att utvandringar förekommit.

Vänder vi oss till sydsvenska historieforskare möter vi en fränare kritisk hållning inte bara till Jordanes utan till äldre skrivna historiekällor i allmänhet, och man tycker nog där att uppsvenskarna är förstockade göticer. Vi kan lyssna på C.-A. Mobergs domslut över Jordanes (Innan Sverige blev Sverige, uppl. 1964): Hans berättelse »är nedskriven mer än ett halvt årtusende efter den tid, när händelsen ifråga

skulle kunna anses ha ägt rum, och den är av sådant slag, att den från kritiskt inriktat forskarhåll betecknats som mer än tvivelaktig, en lärd konstruktion, med utgångspunkt från en identifiering av goterna med Gog hos profeten Hesekiel. Det framstår som allt mer sannolikt att det verkliga 'goternas urhem' är — Gamla Testamentet. Men det finns de som finner berättelsen värd tilltro.» Det är Lauritz och Curt Weibull som framför andra velat underkänna all trovärdighet hos uppgifterna i Cassiodorus—Jordanes »Getica». T.o.m. utvandringssägnens egenskap av genuin folktradition förnekas och den anses i stället vara en lärd konstruktion, byggd på antika vandringssägner ända från gamle Herodotos och på en tolkning av profetian om nordfolken i Hesekiels 38. kap. Det finns enligt Weibull inte ens några bevis för att goterna någonsin skulle ha bott vid Östersjökusten, de säkra uppgifterna talar i stället om Svarta havet. Utvandringshistorien skulle således vara ett påhitt av Cassiodorus i avsikt att ge goterna en ärofull fornhistoria. Jordanes bör således inte återopas som historisk källskrift, utom möjligen i fråga om vissa folknamn.

Så kan uppfattningen växla från Uppsala till Lund och någon enighet förefaller knappast möjlig. Man frågar sig dock om Weibulls stränga kritik av Jordanes som historisk källa kan vara i alla avseenden berättigad. Får den inte betraktas som ett utslag av den hyperkritik, som fröjdas över all omvärdering av gamla godtaga värden? Man kan ju inte säga att Weibulls synpunkter godtagits utan invändningar, i varje fall från uppsvenska forskare. Men hans självsäkra påståenden och hans likgiltighet för filologisk forskning har säkert imponerat på många och vilselett dem.

Man har därför anledning att med stort intresse ta del av det viktiga inlägg i frågan om Jordanes' tillförlitlighet, som nyligen har gjorts av uppsaliensaren prof. Josef Svennung i två arbeten, »Jordanes und Scandia, Kritisch-exegetische Studien» (Upps. 1967) och »Zur Geschichte des Goticismus» (Upps. 1967). I det första av dessa arbeten bemöter han bl. a. Weibulls kritik efter en med filologisk stringens genomförd analys av de hithörande ställena i »Getica», kapitlen om Scandza (III: 16–24) och om utvandringen (IV: 25–28). Han slår fast att dessa texter alltså måste anses som hållbara källor till vår kunskap om förhållandena under 500-talet inom det område som nu är Sverige och Norge. Hans egen nytolkning av texterna och hans identifiering av stamnamnen hos Jordanes med deras sannolika motsvarigheter i nutida topografi synes vara oemotsägligt riktigt i de flesta fall. Arbetet ger en sammanfattning

av hittillsvarande forskningsresultat och ger en god grund för framtida detaljundersökningar. Här skall i fortsättningen dock närmast mellanhavandet med den weibullska skolan beröras.

I en uppsats »Skandza und ihre Völker in der Darstellung des Jordanes» (i Ark. f. nord. filologi 1925) framförde L. Weibull sin kritik mot dittills gängse tolkning och bedömning av uppgifterna om Skandinavien hos Jordanes. Han ansåg att forskningen varit ensidigt lingvistiskt orienterad och inte tagit vederbörlig hänsyn till realia. Jordanes skrift saknade självständigt källvärde och innehöll bara en förvirrad sammanställning av notiser från äldre antika författare, bl. a. en förmodad numera förlorad Ptolemaios-text samt möjligen romerska färdbeskrivningar (itinerarier). Det enda nya hos Jordanes skulle vara uppgiften om den mycket stora sjön i öster (*ab oriente vastissimum lacum*) och dess avlopp Vagus (*uagi fluvius*), som olika uttolkare spekulerat om och sökt placera än inom, än utom Skandinavien. Weibull tolkar textstillet annorlunda än andra och menar förklaringarna misslyckade, därför att man underlåtit att räkna med den medeltida uppfattningen om Nordeuropas geografi. Gör man det, är en felaktig identifikation omöjlig, säger Weibull, det finns bara en sjö som enligt dåtida uppfattning stod i direkt förbindelse med den nordliga oceanen — Kaspiska havet!

Svennung påpekar, att om någon här »underlåtit» att ta hänsyn till senantikens kartografiska föreställningar, så är det Weibull själv. En av de nutida forskare, som denne stöder sig på (H. Berger), påpekar direkt, att Ptolemaios företrätt åsikten om Kaspiska havets slutenhet — av Ptolemaios förutsattes Kaspiska havet sakna förbindelse med Oceanen! Weibulls »bevis» är ett cirkelbevis. Ingenting i Jordanes text visar hän mot så östliga trakter. Och enligt Svennung kan den åsyftade stora sjön i öster knappast vara annat än Ladoga och dess avlopp, »floden Vagus» (fyn. *vágr*), måste vara Neva. Men Weibull nöjde sig inte med att bara identifiera sjön i öster med Kaspiska havet. Han förkastade också den av alla handskrifter företrädde läsarten »*uagi fluvius*» hos Jordanes, som han enligt en förmodad parallell hos Mela ville läsa »*quasi fluvius*» (»såsom en flod»). Weibull ansåg att Mommsen i sin utgåva av »*Getica*» angivit, att texten skulle varit skriven med romersk kursiv, då en sådan felläsning vore rimlig. Tyvärr hade W. ej uppmärksammat att Mommsen i stället i sitt latinska förord visat upp, att texten säkerligen ursprungligen varit skriven med irisk skrift, där en felläsning sådan som W. förutsatt är omöjlig. När det gäller de av Weibull som källa för »*Getica*»

åberopade itinerarierna, påpekar Svennung elakt, att Skandinavien vid den tiden saknade vägar till vilka en romersk vägbeskrivning kunnat anknyta. Svennungs slutsats blir därför (s. 28), att Weibulls bevisföring i alla hänseenden är ohållbar. Svennung går igenom ytterligare ett antal ställen, där de av Weibull antagna paleografiska egendomligheterna är lika ohållbara: de beror på missuppfattning av fallen.

Weibulls slutkläm 1925 lydde: »Det visar sig således att till grund för Jordanes' framställning av Skandzas etnografi ligger helt andra och annorlunda beskaffade källor än vad tidigare gjorts gällande. ... Under sådana omständigheter har den etnografiska framställningen hos Jordanes begränsat historiskt värde; huvudsaken är namnuppräknningen.»

Svennung sammanfattar i motsats därtill sitt resultat så: Weibulls källhypoteser kan avvisas och därmed bortfaller de som orsaker till mistro. »De ovan redovisade undersökningarna torde ha visat, att Jordanes' utdrag ur Cassiodorus' gotiska historia med avseende på Skandinavien är tillförlitliga. Vad det betyder, torde framgå av det faktum, att vi av inhemska källor från denna tidiga tid endast har ett antal korta urnordiska runinskrifter och att uppgifter hos antika författare som Mela, Plinius och Tacitus är kortfattade och ofta dunkla.»

I det sista avsnittet av »Jordanes und Scandia» (kap. IX) tar Svennung också upp de invändningar mot teorien om goternas utvandring från Scandia, som särskilt av Curt Weibull framlagts i en avhandling 1950 »Die Auswanderung der Goten aus Schweden» (i Göteborgs VVH, F 6, Ser A Bd 6, nr 5). Svennung redovisar först resultaten av den hittills förda diskussionen härom och de weibullska försöken att fatta utvandringsberättelsen som en lärd konstruktion. För att misstänkliggöra Cassiodorus-Jordanes som historisk källa utnyttjade C. Weibull de i »Gética» uppträdande sammanblandningarna av vissa folknamn, vilka han tillskriver Cassiodorus' verksamhet som historieskrivare, samt säger vidare: »Nästa steg var att på goterna överföra de märkliga bragder, som i äldre traditioner tillskrivits geter och skyter. Cassiodorus senator tog detta steg. I en bestämd avsikt.»

Svennung påvisar att detta »steg» tagits långt tidigare. Det är dokumenterat i en inskription så tidigt som 405 och förekommer i Orosius' världshistoria (417). Det är således ingalunda något påhitt av Cassiodorus. Grundlöst är också vad Weibull säger i fortsättningen: »Med anledning av en lätt förändrad profetia hos Hesekiel (kap. 38) om Gog och hans folk förlade den helige Ambrosius goternas äldsta boplatser till världens nordligaste land. Samtidigt angav diktaren Claudianus, att go-

terna härstammade från yttersta Norden.» Men Curt Weibull tycks inte känna till att Claudianus bestämt anger goternas—geternas hemtrakt vara donauområdet och att skaldens nämnande av *dura nivosis* ... *Ursa plagiis* är ett allmänt vagt uttryck för nordliga trakter i dåtida litteratur. Svennung påpekar också att Cassiodorus text säkerligen inte har nämnt sammanställningen med *Magog* hos Hesekiel; ordet är en konjektur av Mommsen i hans utgåva, vilket synes av hans apparat, det saknas faktiskt i de ledande handskrifterna. Cassiodorus sätter för övrigt folksägen om goternas utvandring från Scandia i motsättning till den från Bibeln härledda uppgiften om skyternas nordöstliga ursprung, då han identifierar goterna med skyterna. Josephus hade varken nämnt goter eller geter.

När vidare C. Weibull anser det ovisst om goterna någonsin bott invid Östersjön och säger att det endast är omvittnat, att deras bosättningsområde varit »någonstans i östra delen av Mellaneuropa», ja, »med full säkerhet under 200-talet i området vid Svarta havet», så är detta, menar Svennung, ett undanhållande av en del av sanningen och »kaum gebührlich». Tillräckliga bevis finns nämligen t. ex. hos Tacitus om goternas vistelse i Weichselområdet ej långt från Östersjön. Att något slags nominellt samband mellan goterna och de svenska götarna ändå måtte ha funnits, kan den weibullska skolan inte helt komma ifrån, även om en utvandring från Sverige för dem är otänkbar. Inför det svåra problemet funderar C.-A. Moberg (Innan Sverige blev Sverige) om inte någon annan förklaring till den besynnerliga namnfrändskapen mellan de svenska landskapsnamnen Öster-, Västergötland och Gotland kan finnas än en utvandring av goterna härifrån. Hade rent av de svenska landskapen redan under forntiden prytt upp sina namn med lån från det berömda goterfolket? Ett utslag av urnordisk göticism?

Trots den sydsvenska kritiken ger Svennung detta slutbesked till tvivlarna: Cassiodorus är den förste av föreliggande författare som angivit ett bestämt, begränsat område, nämligen Skandinavien, som goternas ursprungliga hemort. Utvandringssägen måste betraktas som en äkta folksägen. Och språkliga indicier hos vissa sydsvenska stamnamn talar för att goterna stammar från *gautarnas* område; texten i *Getica* pekar närmast på Västergötland.

Det återstår att se hur Lund upptar de starka filologiska skäl som Svennung fört fram; där tror man ju bara på fornfynden.

I sitt andra ovan nämnda arbete, »Zur Geschichte des Goticismus», ger Svennung en översiktlig sammanställning av de götiska idéernas

historia och förekomst i skilda delar av Europa, alltifrån antikens idealisering av Nordens barbarfolk (redan Horatius Od. 3: 24) till de kristna apologeternas välvilliga syn på de gotiska barbarer som förött imperiet. I Rom förblandade man tidigt namnen på de olika folken i nordost; denna utvidgning av betydelsen hos namnet *goti* att också omfatta de *getae* som före goterna bott i Dacien, och de längesen försvunna *skyterna* skedde således långt innan Cassiodorus skrev sin gotiska historia: redan 405 talar en inskription till minne av Stilichos seger över Radagais om goterna som *getarum nationem*, men den främste tillskyndaren av denna sammanblandning var Orosius med sin världshistoria (417). Vad man kan skylla Cassiodorus för som dålig historiker är att han godtroget räknade in geternas och skyternas fornhistoria i sitt eget folks. Starkast levde under tidig medeltid den gotiska traditionen i västgoternas rike i Spanien, där den också förmådde överleva det förintande slaget från araberna år 711. Isidor av Sevilla förblev hela medeltiden äggenom auktoriteten, som goternas ära byggde på. Långt in på 1600-talet var göticismen levande i Spanien hos bärarna av »det blåa blodet» (*sangre azul*), hos den som var en äkta *godo*, ett ord som i Sydamerika än kan brukas om en »äkta spanjor».

Från Spanien följer Svennung göticismen till konciliet i Basel 1431–49 med den svenska biskopen (sedermera ärkebiskopen) Nicolaus Ragvaldis inlägg till förmån för en förnämligare placering av Nordens representanter vid detta mötes sessioner genom återopande av Sveriges gotiska bakgrund, varom ovan talats. Detta tal väckte intresset för goterna och Jordanes hos italienaren Enea Silvio Piccolomini, sedermera påven Pius II, som 1453 lyckades leta rätt på ett Jordanes-manuskript. Den italienska humanismen betraktade dock termen 'gotisk' närmast som 'barbarisk' och beskyllde goterna för att ha förstört den klassiska kulturen, med 'gotiska' byggnader, 'gotisk' skrift osv., vilket hos tyskarna så småningom framkallade en reaktion till försvar av allt gotiskt som gott; också för dem blev 'gothisch' och 'deutsch' synonymer. Även i Österrike återopade man sig på sitt gotiska ursprung, liksom också deltagarna i den nordiska invasionen i England under medeltiden såg sig själva som goter — spår av gotiska tankegångar levde ännu på 1700-talet kvar där och brukades bl. a. som försvar för parlamentarismen. Och i Amerika utgav G. P. Marsh 1843 ett arbete om »The Goths in New England», vari emigranterna från England säges vara tappra angelsaxare, och England »Gothic by birth».

Till slut ger författaren en fyllig sammanfattning av göticismens historia på svensk botten från äldre medeltid fram till Olof Rudbeck:

»göticismens historia är en historia om villfarelser. Det är intressant att följa denna idé från de första oskyldiga yttringarna hos antikens kristna författare fram till överdrifterna i Spanien, i Tyskland och i den nya stormakten Sverige, där den når sin högsta höjd i Rudbecks Atlantisdröm.»

Manne Eriksson